

ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

Н. І. Мезенцева, О. О. Кривець

Постанова проблеми. Міжнародний досвід становлення і розвитку гендерних досліджень та формування гендерної політики узагальнений у найважливіших міжнародних документах. Це стосується Порядку денного ХХІ століття (1992), де необхідною умовою переходу до сталого розвитку передбачено впровадження такої гендерної політики, щоб усі програми, проекти, законодавство щодо соціального розвитку та охорони навколишнього середовища враховували чинник гендерної рівності. На ІV Пекінській конференції зі становища жінок у 1995 році було сформульовано концепцію гендерної рівності та гендерної демократії у суспільстві. У 2000 році на Саміті Тисячоліття ООН в Нью-Йорку однією з восьми глобальних цілей розвитку третього тисячоліття названо досягнення гендерної рівності в суспільстві. На Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002) пріоритетними напрямками розвитку людини було названо освіту, професійне навчання, працевлаштування, вирішення гендерних проблем і розвиток молоді.

Міжнародний Географічний Союз має окрему постійно діючу комісію «Гендер і географія». Найширше коло питань географії гендеру охоплює чотири томне видання «Гендер і розвиток: критичні концепції в дослідженнях розвитку» (Лондон, 1987, редактор Дж. Момсен), де розкрито історію формування географії гендеру, охарактеризовано офіційні документи, висвітлено проблеми гендерного поділу праці, гендерні аспекти культури та охорони здоров'я. Питання географії гендеру висвітлює фаховий журнал «Гендер, місце і культура».

Зарубіжна географія гендеру впродовж свого розвитку мала такий концепт: дослідження гендерних ролей на початковому етапі розвитку; дослідження гендерних співвідношень з середини 80-х до початку 90-х років ХХ ст.; дослідження гендерної ідентифікації на сучасному етапі розвитку. В Україні гендерні географічні дослідження розпочато в 2000-х роках. Насамперед, вони стосуються гендерних співвідношень у різних суспільно-геопросторових процесах (політичних, управлінських, працересурсних, соціально-демографічних). Останнім часом актуальними стали суспільно-геопросторові аспекти гендерних відмін поведінки, сприйняття та прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження гендерної тематики в Україні тривалий час виконують представники гуманітарних наук – філософи, соціологи, психологи, демографи, фахівці з проблем ринку праці та державного управління. Такі дослідження включають, передусім, психологічні, галузеві, вікові та управлінські аспекти. Недостатньо уваги в них приділяють регіональним відмінностям і поведінковій складовій. Окремі регіональні аспекти ген-

© *Н.І.Мезенцева, О.О.Кривець, 2014*

дерних співвідношень у державному управлінні та на ринку праці розкрито в колективних працях Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Системні географічні дослідження цієї проблематики фактично проводять лише на кафедрі економічної і соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Однак у фаховій літературі недостатньо уваги приділено питанням гендерної ідентифікації в регіонах. Це і зумовило написання статті.

Постановка завдання. Метою написання статті є аналіз сучасних напрямків досліджень у зарубіжній географії гендеру та проведення дослідження особливостей сприйняття гендерних стереотипів у різних регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Відміни соціальної та економічної поведінки чоловіків і жінок виникли в результаті певних уявлень про суспільну роль чоловіків і жінок, про норми їхньої поведінки. Для означення їх використовують поняття „гендер”. На нашу думку, *гендер* означає соціальну стать людини, соціально-рольовий її статус і поведінку. Цей статус визначає соціальні можливості чоловіків і жінок у доступі до владних політичних та управлінських структур, у професійній діяльності й освіті, сімейні ролі та репродуктивну поведінку. Концепцію гендеру не фокусують на проблемах жінок, з нею вивчають гендерні відношення.

Вважається, що однією з перших робіт, де відмінності між поняттями „стать” і „гендер” чітко означено в термінах, була стаття антрополога Г. Рубін “Обмін жінками”. У ній гендер визначено як набір домовленостей, за допомогою яких суспільство трансформує поняття біотичної статі як чинника суспільної діяльності.

Географія гендеру виникла в американській та англійській географічних школах в 70-х роках ХХ століття. Як складова суспільної географії вона почала розвиватись майже одночасно в США та Великій Британії. З 1970-х років гендерні ролі, відносини, їхня взаємодія з місцем, просторовими процесами, ландшафтами та навколишнім середовищем людини стали інноваційними та широко відомими сферами географічного дослідження [13, с. 254].

В „*Енциклопедії суспільної географії*” Г. Пітцла (2004) сказано, що вражаюча кількість досліджень останнім часом зосереджена на просторових аспектах гендерних відмінностей. Основним результатом таких досліджень в географії культури є усвідомлення того, що жінки в будь-якому суспільстві сприймаються не так позитивно, як чоловіки [9, с. 83]. Автор розмірковує над тим, що в усіх культурних групах населення можна знайти різні аспекти гендерної нерівності, і лише демографічні індикатори засвідчують перевагу жінок у гендерній нерівності: жінки живуть довше, ніж чоловіки. Однак рівень оплати праці жінок нижчий, ніж праці чоловіків, навіть коли робота має складність і відповідальність однакового з чоловіками ступеня. Значно менша кількість жінок, порівняно з чоловіками, зайнята у середньому та великому бізнесі і має достойне кар’єрне зростання в корпоративній ієрархії.

У „*Соціальної географії*” за редакцією П. Панеллі (2009) зазначено, що формування географії гендеру відбувалося в 70-80-х роках ХХ століття. Соціо-

географи досліджували гендерні співвідношення у всіх сферах життєдіяльності й інтерпретували всі відмінності за допомогою картографування та аналізу їхніх просторових моделей і умов. Соціо-географи того періоду намагались пояснити умови, що склалися, аналізуючи соціально-економічну політику влади на різних рівнях (дому, місцевості, міста, регіонів, націй) [14, с. 54].

У першій половині 80-х років ХХ століття праці соціо-географів були спрямовані на виявлення гендерної нерівності. В другій половині 1980-х років у працях розкривались теоретичні засади гендеру. Йшлося про потребу розробки концепції, за допомогою якої можна пояснити, як гендерні нерівності формуються. Ранні теоретики пояснювали гендерні відміни через теорію гендерних ролей, відповідно до якої гендерні ролі чоловіків і жінок розподілені за їхніми очікуваннями у сферах праці різних видів, за інтересами в економіці й політичних справах [14, с. 57]. Упродовж 1980-х років відбувся перехід від рольової теорії до вивчення гендерних стосунків (відношень). Це стало поштовхом для розвитку географії гендеру. Теорія гендерних стосунків фокусувалася на динамічних соціальних процесах, що поширюються досить нерівномірно по території.

В 1990-х роках на етапі зародження постмодерністських теорій соціо-географи дійшли висновку, що основою гендеру є гендерна різниця. Вони зазначали, що гендер – це конструкт, який бере за основу гендерні подібності, що асоціюють чоловіків і жінок із простором, виробництвом, діяльністю та відображаються в поведінці й інтересах [14, с. 67].

В середині 1990-х років соціо-географи дійшли висновку, що гендер є сукупністю процесів, які спричинені гендерною ідентичністю. Ідентифікація може змінюватися і пристосовуватись до варіативних, транзитних і швидкоплинних культурних процесів. Ідентифікація асоціюється з виглядом, місцем та діями. Культурні процеси об'єднують ідентифікацію і простір разом, щоб сформувані соціальні очікування.

Дослідження з географії гендеру показували, як місце роботи та місце проживання по-різному впливають на формування гендерної ідентифікації. Гендерні ідентифікації чоловіків і жінок, які мешкають у різних місцевостях і мають різні сфери зайнятості, суттєво відрізняються. Тобто стереотипи поширюються і формуються в різних місцевостях і сферах зайнятості по-різному.

В „Словнику суспільної географії” Д.Грегори, Р.Джонстона, Дж.Претт, М.Ворса та С.Вотмор (2009) автори розмірковують про те, що останнім часом у гендерних дослідженнях головний акцент змістився від відносно статичних гендерних ролей до гендерних відносин, тобто до вивчення того, як будуються багатогранні гендерні відносини у всіх сферах життя. Автори вважають, що ставлення до гендера в географії тривалий час не було відокремлене від поняття біотичної статі такою ж мірою, як в інших дисциплінах. Внаслідок аналітичних процедур спричинилися два гендери – чоловічий і жіночий, які є основними характеристиками гендерних відносин. На їхню думку, стать і гендер є однаково соціально важливими.

„Словник суспільної географії” містить огляд розвитку географії фемінізму, яка походить із жіночого руху 1960-х років. Важливим завданням феміністичних географів у 1970-х роках було зробити жінок помітними, розвиваючи географію жінок. Метою такої діяльності була гендерна рівність. На той час враховувались два основні вихідні положення: жіночий досвід і сприйняття часто відрізнялися від досвіду й сприйняття чоловіків; доступ до багатьох можливостей (від оплачуваної найманої праці до обслуговування) для жінок був обмеженим. Позитивними діями феміністичних географів того періоду були спроби реструктуризувати місто так, щоб зменшити гендерну нерівність і покращити якість життя. В містах увага англо-американських феміністичних географів була сконцентрована на соціальному та просторовому відокремленні приміських будинків від місць прикладання праці. На їхню думку, ізоляція жінок як домогосподарок у передмістях виникла в результаті спільного впливу стратегії домогосподарства робітничого класу, політики уряду та чоловічої ваги в сім'ях і торговельних організаціях [15, с. 257].

З кінця 1980-х років географія фемінізму перемістила свою увагу від питання гендеру і класу до ширших географічних понять – ідентичності й розбіжностей. Феміністичні географи все більше уваги приділяли різниці гендерних відносин на фоні сексуальних нахилів, расових, етнічних, вікових, релігійних, статевих, національних стосунків. В 2000-х роках географія фемінізму розвинути різні аспекти дослідження. Державне насилля, утиски й тортури чоловіків і жінок, тероризм, ремаскулінізація та мілітаризація повсякденного життя – це ті теми, які привертають увагу географії фемінізму у сучасному світі [15, с. 263; 13, с. 122].

В „*Енциклопедії суспільної географії*” Б.Варфа (2006) ідеться про те, що вже в час формування своїх витоків у 1970-х роках американська географія фемінізму фундаментально вплинула на всі напрямки суспільної географії. Внесок феміністичних географів у суспільну географію полягає насамперед у тому, що вони підняли питання присутності жінок у географії та питання місця і ролі жінок на ринку праці [8, с. 157].

Б.Варф відзначив: в усьому світі вважається, що чоловіки утримують жінок економічно, а жінки повинні берегти сімейне вогнище і створювати домашній затишок. Тому, коли жінки йдуть на роботу заради заробітної плати, їх вважають придатними лише для роботи з догляду та для роботи, яка є менш престижною чи перспективною порівняно з чоловічою роботою. Географія фемінізму доводить, що участь жінок у робочому процесі сформована соціальними стосунками гендера, класу, раси, місця проживання, простору, а також сексистських і расистських ідеалів, що лежать в основі простору й практики [8, с. 169].

Географія гендеру концентрує свою увагу не лише на жінках, а включає в поле дослідження чоловіків та інші форми гендера/статі (наприклад, транссексуальних індивідів). Гендерна географія не пов'язана з політикою або феміністичними методологіями. Це вирізняє її від географії фемінізму.

В „Енциклопедії суспільної географії” Б.Варфа йдеться про те, що до кінця 1970-х років географічне вчення не визнавало гендера і представляло лише географію чоловіків. Визнаючи відсутність жіночої складової, географія як наука домоглася, щоб жінок додали до географічного дослідження. Це вчення створило „географію жінок” [8, с. 173]. Вдалим доробком географії жінок стали атласи, які містять інформацію про працевлаштування жінок, інциденти домашнього насилля, доступні притулки для жінок, які потерпають від насилля, про способи штучного запліднення, аборти, показники шлюбів і розлучень тощо. Однак зосередження уваги лише на жінках не давало відповіді на питання, як чоловіки та жінки впливають один на одного, як вони по-різному використовують простір, створюючи власний гендерний простір. Тому суспільно-географічне вчення зосередилось на вивченні основних громадських місць для чоловіків (робочі місця, громадський транспорт тощо) та жінок (переміщення жінок на роботу, до школи, дитячого садка, маркету). Були виявлені відміни за місцем розташування, регіональні та національні особливості, вплив глобалізації на гендерні ролі й стосунки. Представники гендерної географії з'ясували, що гендерні ролі й гендерні стосунки не збігаються у різних місцях і в різний час [8, с.175].

З кінця 1990-х років у центрі уваги географії гендеру опинилися чоловіки та маскулінізм. Вивчаючи розбіжності між чоловіками, як і розбіжності між чоловіками та жінками, географи дослідили, як окремі представники маскулінізму стали підпорядкованими просторові та часу (наприклад, як чоловіки робочого класу Шефільда відрізняються від професіоналів фінансової сфери у Нью-Йорку).

За останнє десятиліття географія гендеру набула поширення у Швейцарії, Німеччині, Австрії, Швеції, Іспанії, країнах Азії, Латинської Америки, Центральної та Східної Європи (у Польщі, Угорщині, Румунії, Сербії та ін.). Зокрема, в Інституті географії Сербської Академії наук у 2007 році відбулася презентація проекту «Гендер в географії». Японські вчені в 2007 році опублікували «Гендерний атлас Японії» [4, с. 315].

Значного розвитку гендерні дослідження набули у Скандинавських країнах. Тут сформовані центри гендерних досліджень при університетах. Наприклад, у Фінляндії з 1987 року функціонує Інститут гендерних досліджень при Гельсінському Університеті, з 1989 року – Центри гендерних досліджень в Університетах Йюенсуу, Ювяскеля та Лапландському університеті в Рованіємі. Гендерні дослідження активно розвиваються в університетах Турку й Тампере.

В Росії гендерний підхід використовується географами при дослідженні соціального розвитку регіонів. Завданням такого дослідження є оцінювання гендерної нерівності, її просторових проявів і динаміки. Науковий пошук таких досліджень спрямований на те, щоб виявити, як територіальна й гендерна нерівності, накладаючись одна на одну, впливають на відмінності у соціальному розвитку регіонів [2, с. 240].

Сучасні гендерні географічні дослідження у зарубіжних країнах зосереджено на гендерних аспектах міграцій, зайнятості, на проблемах

гендерної ідентифікації, на формуванні жіночих просторів, на гендерних аспектах територіального та міського планування [4, с. 317].

В Україні в контексті вивчення сучасних напрямів досліджень зарубіжної географії зроблено спробу розробки власної методики та на її основі – виконання аналізу регіональних відмін гендерної ідентифікації.

Суспільство оцінює особу, виходячи з виконання нею певних соціальних ролей. При цьому від жінки та чоловіка традиційно очікується виконання різних ролей. Різними є і критерії їх оцінювання. Чоловіків прийнято оцінювати за трудовими та професійними успіхами, а жінок, насамперед, за наявністю сім'ї та дітей. Такі загальноприйняті норми і судження про соціальні ролі жінок і чоловіків і є гендерними стереотипами суспільства.

Численні соціологічні опитування підтверджують наявність усталених гендерних стереотипів щодо критеріїв успіху в житті. Для чоловіків вони стосуються фінансової незалежності, високих доходів, а вже потім наявності сім'ї. Для жінок – наявності власної сім'ї та дітей, а вже потім наявності улюбленої справи і фінансової незалежності. Власне під їх впливом і формуються певні стереотипи гендерних ролей та поведінки в суспільстві. Найпоширеніші з них в Україні такі: жінка не буде повністю віддаватися роботі, оскільки для неї завжди на першому місці сім'я та діти; жінка повинна займатися сім'єю і дітьми; жінка є матір'ю та охоронцем сімейного вогнища; жінка повинна реалізуватися в сім'ї; чоловік повинен заробляти більше за жінку; якщо це керівник, – то він чоловік; чоловіки є кращими керівниками; жінка, яка займається своєю кар'єрою, має проблеми в особистому житті; жінка-водій – це катастрофа тощо [1].

Однак, сучасні гендерні стереотипи в українському суспільстві є неоднозначними. Зокрема, їх суперечливість в останні роки викликана тим, що пріоритетною сферою діяльності жінок визначено сімейні обов'язки та виховання дітей, і водночас фінансове забезпечення сім'ї здійснюється теж за участі жінок. Відповідно, рольовий діапазон жінок у суспільстві є ширшим за стереотипні уявлення. Стандартний стереотип такий: українська жінка повинна вести домашнє господарство, піклуватися про своїх рідних, заробляти гроші, але не прагнути при цьому до успіху.

В останні роки в українському соціумі (насамперед, серед молоді) відбулися певні зміни у поглядах на соціальні ролі жінок і чоловіків. З метою виявлення сучасного розуміння соціальних ролей чоловіків і жінок у суспільстві було проведено соціологічне опитування молодих людей віком 20-25 років для виявлення регіональних відмін сприйняття гендерних ролей у суспільстві. Опитування було здійснене в регіонах центральної, західної та східної частин України на географічних факультетах Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Волинського національного університету імені Лесі Українки та Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна.

Для проведення дослідження було використано *метод семантичного диференціалу*, розроблений у 1952 році групою психологів зі США на чолі з Ч.Осгудом. Він застосовується в дослідженнях, що пов'язані зі сприйняттям, аналізом соці-

альних установок. Цей метод описує об'єкт за допомогою якісних асоціацій, сила яких вимірюється рядом біполярних градуальних шкал, полюси яких задані за допомогою вербальних антонімів [12]. До уваги беруться три основних універсальних семантичних фактори – “сприйняття” (evaluation), “потенціал” (potention) та “активність” (activity). Методика дослідження гендерних стереотипів за допомогою методу семантичного диференціалу включає такі складові: вибір бази порівнянь; визначення характеристик, вибір системи оцінок; розробка анкет для побудови семантичного диференціалу; проведення анкетування; побудова середніх кривих (медіани) семантичного диференціалу на основі опитування; аналіз кожної характеристики.

Найпростішим способом обрахунків є визначення середньоарифметичного значення оцінок усіх респондентів. Але ймовірність таких оцінок буде низькою, оскільки часто респонденти з тих чи інших міркувань дають доволі абсурдні оцінки, які істотно відрізняються від думки більшості й спотворюють остаточні розрахунки. Тому обов'язковою є процедура визначення рівня узгодженості оцінок респондентів, яка б засвідчувала репрезентативність отриманих результатів. Зазвичай для поліпшення результатів експертних оцінювань відповіді тих експертів, чії думки найістотніше відрізняються від решти, виключаються з аналізу, а середнє значення розраховується без їх урахування [3].

Для визначення колективної оцінки результатів соціологічного опитування доцільно застосовувати медіанні значення. Медіана – це значення, що розбиває ряд впорядкованих оцінок експертів на дві рівні частини. Для оцінювання рівня узгодженості оцінок експертів обраховуються: максимальні й мінімальні значення; нижній і верхній кuartилі (Lower and Upper Quartiles); інтеркuartильний розмах (Quartile Range), що свідчить про рівень узгодженості думок респондентів. Нижній кuartиль ($y_{0.25}$) – значення, меншими за яке є 25 % усіх впорядкованих за величиною оцінок респондентів. Верхній кuartиль ($y_{0.75}$) – значення, більшими за яке є 25 % усіх впорядкованих за величиною оцінок респондентів. Інтеркuartильний розмах – це всі оцінки експертів, що є більшими за нижній кuartиль і меншими за верхній кuartиль; це різниця між верхнім та нижнім кuartилями. Чим менша ця різниця, тим вищий ступінь узгодженості думок експертів [3, с. 10].

Респондентам було запропоноване сприйняття різних категорій гендерних ролей чоловіків і жінок за трьома напрямками: сприйняття, потенціал та активність. До першого фактора входять шкали, що виражають емоційну привабливість об'єктів (“хороший – поганий”, “приємний – неприємний”, “делікатний – безцеремонний”, „ефективний – неефективний”). Другий фактор включає шкали потенціалу (“чесний – нечесний”, “ідеаліст – реаліст”, “глибокодумний – поверховий”, „серйозний – безвідповідальний”). Третій фактор об'єднує шкали “цікавий – нудний”, “раціональний – емоційний,” “м'який – жорсткий”, „спокійний – нестримний” (таблиці 1, 2, 3).

Важлива роль у формуванні гендерних стереотипів у суспільстві належить засобам масової інформації. Найпопулярнішими стереотипними моделями соціальних ролей жінок в українських ЗМІ є стереотипні образи жінки-матері, жінки-берегині, жінки-сексуальної подруги, жінки-трудівниці, жінки-активістки, які подаються персоналізовано на відміну від абстрактної подачі чоловічих стерео-

типних моделей: чоловіка-захисника, чоловіка-утримувача сім'ї, чоловіка-працівника, чоловіка-політика. Це вплинуло на формування гендерних стереотипів молоді. Зокрема під час проведення соціологічного опитування значна частина респондентів зазначала, що ту чи іншу категорію соціальної ролі жінки вони пов'язують з певною особою чи особами і не можуть від цього абстрагуватись.

Таблиця 1. Відповіді респондентів щодо соціальних ролей чоловіків і жінок із Київського національного університету імені Тараса Шевченка

	Жінка-політик	Чоловік-політик	Жінка-мер	Чоловік-мер	Жінка-науковець	Чоловік-науковець	Жінка-керівник	Чоловік-керівник	Жінка-домогосподарка	Чоловік-домогосподар	
Оцінюється від -1 до -3**											Оцінюється від 1 до 3*
нудний	2	1	2	1	2	2	2	2	2	-1	цікавий
емоційний	-1	2	1	2	1	2	-1	2	1	1	раціональний
м'який	-1	2	-1	2	-1	1	1	2	1	2	жорсткий
нестриманий	-1	1	1	1	1	2	1	1	-1	-1	спокійний
нечесний	1	-1	1	-1	2	2	1	1	2	1	чесний
безвідповідальний	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	серйозний
ідеаліст	-1	2	-1	2	1	2	1	2	2	2	реаліст
поверховий	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	глибокодумний
поганий	1	1	1	1,5	2	2	1	2	2	1	хороший
безцеремонний	2	-1	2	1	2	1	2	-1	2	-2	делікатний
неприємний	2	1	2	1	2	2	2	1	2	-1	приємний
неефективний	1	1	2	2	1	2	1	2	2	2	ефективний

*1 або -1 – якість властива незначною мірою; 2 або -2 – властива якість середнього ступеня; 3 або -3 – якість властива значною мірою; 0 – складно віднести якість до цієї категорії жінок/чоловіків

Проведене соціологічне опитування стосовно гендерних ролей чоловіків і жінок в Україні передбачало *аналіз узгодженості відповідей респондентів*, на основі якого зроблено такі висновки.

1. Результати оцінювання категорії “жінка-політик” свідчать про значне розходження відповідей респондентів Києва, Луцька та Харкова за різними ознаками. Найбільші розходження стосуються ознак “емоційний – раціональний”, “м'який – жорсткий”, “нечесний – чесний”, “ідеаліст – реаліст”. За категорією “чоловік-політик” значні розходження думок респондентів стосуються лише незначної кількості парних ознак. Зокрема у респондентів Києва найбільші розходження відповідей стосуються ознаки “нудний – цікавий”. Істотними є розходження думок респондентів Харкова стосовно такої ознаки, як “безцеремонний – делікатний”. Досить значні

розбіжності у відповідях респондентів з Луцька стосуються таких ознак як “нечесний – чесний”, “безвідповідальний – серйозний”, “ідеаліст – реаліст”.

Таблиця 2. Відповіді респондентів щодо соціальних ролей чоловіків і жінок із Волинського національного університету імені Лесі Українки

	Жінка-політика	Чоловік-політик	Жінка-мер	Чоловік-мер	Жінка-науковець	Чоловік-науковець	Жінка-керівник	Чоловік-керівник	Жінка-домогосподарка	Чоловік-домогосподар	
Оцінюється від -1 до -3**											Оцінюється від 1 до 3*
нудний	0	2	1	2	2	2	2	2	2	-2	цікавий
емоційний	-2	1	1	1	2	2	-1	-1	1	1	раціональний
м'який	1	2	1	1	1	1	1	1	-1	1	жорсткий
нестриманий	1	-2	-1	-1	1,5	2	1	1	2	1	спокійний
нечесний	-1	-2	1	0	2	2	1	1	3	2	чесний
безвідповідальний	2	1	1,5	2	2	2	2	2	2	1,5	серйозний
ідеаліст	1	1	1	1	2	2	2	2	1	2	реаліст
поверховий	2	1	1	1	2	2	2	2	2	1	глибокодумний
поганий	1	1	1	1,5	2	2	2	2	3	2	хороший
безцеремонний	2	-1	2	1	2	1	2	2	2	2	делікатний
неприємний	2	1	2	2	2	2	2	2	3	2	приємний
неефективний	1	1	1	2	2	2	2	2	3	2	ефективний

*1 або -1 – якість властива незначною мірою; 2 або -2 – властива якість середнього ступеня; 3 або -3 – якість властива значною мірою; 0 – складно віднести якість до цієї категорії жінок/чоловіків

2. При оцінюванні категорії “жінка-мер” і “чоловік-мер” значних розбіжностей у відповідях респондентів Києва, Луцька та Харкова майже не виявлено.

3. При оцінюванні категорії “жінка-керівник” найбільші розбіжності виявлено у відповідях стосовно ознаки “неприємний –приємний” у Києві, ознак “емоційний – раціональний” та “поганий – хороший” у Харкові, ознак “емоційний – раціональний” та “м'який – жорсткий” у Луцьку. У Харкові оцінки відповідей респондентів щодо категорії “чоловік-керівник” не мають значних розходжень, в Києві відповіді істотно різняться стосовно парної ознаки “нестриманий – спокійний”, у Луцьку – стосовно ознак “емоційний – раціональний” та “м'який – жорсткий”.

4. Розбіжності у відповідях респондентів щодо оцінювання категорії “жінка-науковець” характерні для всіх міст. Так, у респондентів з Києва, Харкова й Луцька найбільші розходження відповідей у парних ознаках “нудний – цікавий”, а також “ідеаліст – реаліст”, “емоційний – раціональний” та “м'я-

кий – жорсткий”. Результати оцінювання категорії “чоловік-науковець” показали, що у відповідях респондентів Києва, Луцька та Харкова відсутні значні розбіжності за будь-якою з парних ознак.

Таблиця 3. Відповіді респондентів щодо соціальних ролей чоловіків і жінок із Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

	Жінка-політика	Чоловік-політик	Жінка-мер	Чоловік-мер	Жінка-науковець	Чоловік-науковець	Жінка-керівник	Чоловік-керівник	Жінка-домогосподарка	Чоловік-домогосподар	
Оцінюється від -1 до -3**											Оцінюється від 1 до 3*
нудний	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	цікавий
емоційний	1	2	1	2	1	2	1	2	2	1	раціональний
м'який	-1	2	1	2	-1	1	1	2	-2	-1	жорсткий
нестриманий	1	-1	1	1	2	2	1	1	2	1	спокійний
нечесний	1	-1	1	-1	2	2	0	1	2	2	чесний
безвідповідальний	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	серйозний
ідеаліст	1	2	1	2	1	2	2	2	2	1	реаліст
поверховий	1	2	1	2	2	3	1	2	1	-1	глибокодумний
Поганий	1	2	2	1,5	2	2	2	2	3	2	хороший
Безцеремонний	2	1	2	1	2	1,5	2	1	2	1	делікатний
Неприємний	2	1	2	1	2	2	2	1	3	2	приємний
Неефективний	2	2	1	2	2	2	2	2	3	1	Ефективний

*1 або -1 – якість властива незначною мірою; 2 або -2 – властива якість середнього ступеня; 3 або -3 – якість властива значною мірою; 0 – складно віднести якість до цієї категорії жінок/чоловіків

5. Значна кількість розбіжностей у відповідях респондентів Києва, Луцька та Харкова виявлена при оцінюванні категорій “жінка – домогосподарка” та “чоловік – домогосподар”. Найбільше розходжень думок респондентів виявлено за категорією “чоловік – домогосподар”. Так, у Києві це парні ознаки “нестриманий – спокійний”, “ідеаліст – реаліст”, “поганий – хороший”, “безцеремонний – делікатний”; у Харкові – “нудний – цікавий”, “емоційний – раціональний” та “м'який – жорсткий”; у Луцьку – “поверховий – глибокодумний”, “нудний – цікавий”, “емоційний – раціональний”, “нестриманий – спокійний”, “поганий – хороший”, “безцеремонний – делікатний” та “неприємний –приємний”.

За результатами оцінювання респондентами їх сприйняття запропонованих категорій соціальних ролей чоловіків та жінок висновки є такими: найпозитивніше респондентами сприймається категорія “жінка-домогосподарка”, “жінка-науковець” та “жінка-керівник”. При цьому позитивне

сприйняття стереотипу “жінка-домогосподарка” вищою мірою проявляється у відповідях молодих людей з Харкова та Луцька, а не Києва. Найвищі бали ставлення до соціальних ролей чоловіків отримала категорія “чоловік-науковець” (за виключенням такої характеристики як “не дуже приємний”). Студенти з Луцька виставили високі оцінки свого ставлення до стереотипу категорії “чоловік-керівник”, “чоловік-домогосподар”, тоді як студенти з Києва своє ставлення до цієї категорії продемонстрували прикметниками “безцеремонний” і “не дуже приємний”.

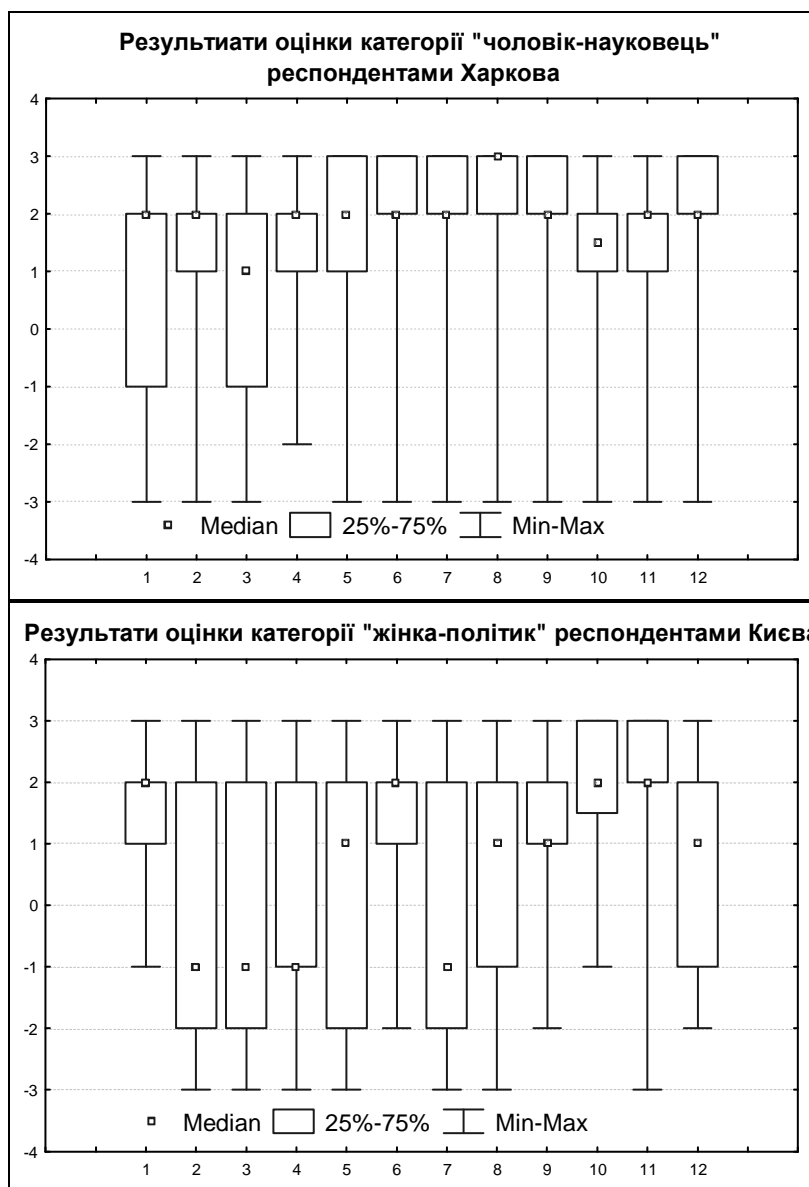

Рис. 1. Узгодженість оцінювання респондентами якісних характеристик гендерних ролей (1-4 – ознаки активності, 5-8 – потенціалу, 9-12 – сприйняття)

Отже, досить поширеними залишаються гендерні стереотипи щодо існування низки чоловічих і жіночих професійних якостей та особистісних характеристик. Зокрема жінкам притаманніші якості доброзичливості, делікатності, культури спілкування, дисциплінованості, емоційності. Чоловікам більшою

мірою притаманні кар'єризм, брутальність, зарозумілість, імітація трудової діяльності. Однак респонденти вважають, що ефективнішими на посадах мерів міст, керівників, а також як науковці, є чоловіки.

Потенціал запропонованих категорій соціальних ролей чоловіків і жінок оцінений респондентами так: найвищий потенціал, на думку молодих людей із Києва, Харкова і Луцька, має категорія “чоловік-науковець”. Досить високі оцінки потенціалу “жінки-науковця” (однак на думку молодих людей з Києва та Харкова “жінка-науковець” недостатньо наділена якостями реаліста). Високими є оцінки потенціалу “чоловіка-керівника” (виняток складає лише низький рівень чесності) й “жінки-домогосподарки”, яка, на думку молодих людей з Луцька, – недостатній реаліст, а представників з Харкова – не характеризується глибокодумним підходом до справ.

В цілому респонденти відзначили: вищий потенціал “жінки-політика” як відповідальнішої за свої дії; вищий потенціал “мера-чоловіка” як реалістичнішого і розмисловішого у своїх діях; вищий потенціал “чоловіка-науковця” як розмисловішого у вирішенні різноманітних наукових проблем; вищий потенціал “керівника-чоловіка”, якому притаманні авторитарніший стиль управління на відміну від жіночого ліберально-демократичного стилю (на думку респондентів, це ефективніше в українському суспільстві); вищий потенціал “жінки-домогосподарки” як чеснішої і серйознішої порівняно з чоловіками.

За *активністю* різних категорій соціальних ролей чоловіків і жінок, на думку респондентів, найвищими позитивними якостями характеризуються “чоловіки-науковці” та “чоловіки-політики”.

Результати опитування у категорії “чоловік / жінка-домогосподар” свідчать про те, що чоловіків сприймають як тих, хто відповідає за матеріальне забезпечення сім'ї, а жінок – як таких, що найкраще дадуть лад сімейному господарству. Тобто стереотип сприйняття жінки як берегині сімейного вогнища є стійким.

Опитування за категорією “чоловік/жінка-політик” свідчить про те, що особистісні характеристики отримали вищу оцінку у “жінок-політиків”, а характеристика активності й потенціалу – у чоловіків. Однак більшість респондентів ефективність “чоловіків / жінок-політиків” в Україні оцінюють однаково низько.

Категорії “чоловік/жінка-мер” оцінені респондентами так: за особистісними позитивними характеристиками перевагу мають жінки, за активністю та потенціалом – чоловіки. В цілому респонденти вважають “чоловіка-мера” ефективнішим, але водночас нечесним. При цьому чесність “жінки-мера” не викликала сумнівів у респондентів з усіх трьох міст.

Вищі оцінки в категорії “чоловік / жінка-науковець” отримали чоловіки. Потенціал та активність “чоловіка-науковця” оцінюється вище за жіночий, однак у спілкуванні “чоловіків-науковців” визначають як менш делікатних. “Жінка-науковець” охарактеризована прикметником “м'якша”, але емоційна. Отже, стереотипи соціальної ролі “чоловіка-науковця” є дуже стійкими.

Проведене дослідження підтвердило, що стереотипні уявлення *відрізняються залежно від регіону проживання респондентів*. Практично відсутні

розходження в оцінюванні респондентами різних регіонів лише категорії “чоловік-науковець”. Незначні вони і стосовно категорії “жінка-науковець”. Це ще раз підтверджує стійкий гендерний стереотип стосовно наукової діяльності в Україні.

Найістотніші розходження у відповідях респондентів з різних регіонів стосуються категорії “чоловік-домогосподар”, “чоловік/жінка-політик”. Зокрема молоді люди з Луцька найбільш позитивно оцінили категорію “чоловік-домогосподар”, а з Харкова – найбільш негативно. Найпозитивніші оцінки “чоловіка/жінки-політика” у респондентів Харкова, а найменше позитивних оцінок цієї категорії визначили респонденти із Києва. Тобто єдності стереотипного сприйняття “чоловіка/жінки-політика”, як і “чоловіка / жінки-мера” не виявлено.

Досить незначними є розходження респондентів в оцінці категорії “чоловік / жінка-керівник”. Найбільш позитивно категорію “чоловік-керівник” оцінюють респонденти із Харкова, а найменш позитивно – із Києва. Це ж стосується і категорії “жінка-керівник”. Тобто у відповідях респондентів з Києва найменше відображено досить стійкий стереотип сприйняття в ролі керівника виключно чоловіка.

В цілому опитування показали, що респонденти з Харкова найбільше характеризуються традиційними уявленнями про гендерні ролі чоловіків і жінок, а молоді люди з Києва та Луцька у своїх відповідях за окремими категоріями продемонстрували певні відхилення від стійких стереотипних уявлень.

Отже, опитування молоді щодо гендерних стереотипів *підтверджує існування сталих гендерних стереотипів, які суттєво впливають на гендерні ролі в суспільстві жінок і чоловіків*, обмежуючи доступ жінок до управлінських структур, матеріальних ресурсів і до можливості повноцінної реалізації. Опитування підтвердило, що чоловіки мають більше владних повноважень у соціально-політичному житті та сфері зайнятості, а жінки – в родинних справах. Саме тому на шляху до кар’єрного зростання чоловікам в Україні бракує достатнього рівня освіти й кваліфікації (знань і досвіду), а жінкам заважають здійснювати кар’єру сімейні обов’язки.

Висновки. В Україні періодично проводяться соціологічні опитування населення щодо виявлення гендерних стереотипів у суспільстві. Проведене дослідження відрізняється від інших тим, що воно не передбачає виявлення певних стереотипів, а дає можливість оцінити сприйняття тих чи інших сформованих в суспільстві гендерних стереотипів.

Зокрема, в цьому дослідженні була здійснена спроба оцінювання сприйняття стереотипів гендерних ролей чоловіків та жінок молодими людьми з трьох регіонів, які мають різні рівні соціально-економічного розвитку, відмінні за менталітетом, рівнем релігійності населення, ступенем глобалізації міст, в яких вони проживають (Києва, Харкова та Луцька).

Результати дослідження підтвердили те, що існують регіональні відмінності сприйняття, відбуваються певні незначні трансформації гендер-

них ролей у суспільстві. В подальшому наш інтерес викликає дослідження регіональних відмін гендерної ідентифікації жителів міст і сільських місцевостей, чоловіків і жінок, населення різних вікових груп, сфер зайнятості, представників різних соціальних прошарків.

1. *Гендерний аналіз українського суспільства* / Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. – К. : ПРООН, 1999. – 293 с.
2. *Зубаревич Н. В.* Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода / Н. В. Зубаревич. – Москва, 2007. – 264 с.
3. *Мезенцев К. В.* Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку / К. В. Мезенцев. – К. : ВПЦ “Київський ун-т”, 2004. – 84 с.
4. *Мезенцева Н. І.* Гендерна географія як новий напрям суспільно-географічних досліджень в Україні / Н. І. Мезенцева // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2009. – С. 315–321.
5. *Мезенцева Н. І.* Суспільно-географічні аспекти гендерних досліджень / Мезенцева Н. І., Кривець О. О. // Економічна та соціальна географія: наук. зб. – 2010. – Вип. 60. – С. 37–42.
6. *Мезенцева Н.И.* Гендерная география в Украине / Н.И. Мезенцева // Географические науки в обеспечении стратегии устойчивого развития в условиях глобализации: Материалы Международ. научн.-практ. конф. – Минск: БГУ, 2012. – С 154-156.
7. *Серкин В. П.* Методы психосемантики : [учеб. пособ. для студ. ВУЗов] / В. П. Серкин. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 207 с.
8. *Encyclopaedia of Human Geography* [ed. by B. Warf]. – Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd, 2006. – P. 157–178.
9. *Encyclopaedia of Human Geography* [ed. by G. R. Pitzl]. – Greenwood Publishing, Westport, London, 2004. – P. 83–86.
10. *Geography of gender in the third world* [ed. by S. Momsen and S. Townsend]. – Hutchinson Education: London, 1987. – P.343.
11. *Geographical thought: A Contextual History of Ideas* [ed. by R. D. Dikshit]. – Prentice Hall of IPL, 2006. – P. 263–285.
12. *Golant I. A.* Semantic Differential Experimental Experiment in the Interpretation and Grouping of Environmental Hazards / Golant S., Burton I. – Geographical Analysis. – 1970. – V. 2. – P. 120–134.
13. *Modern geographical thought* [ed. by Richard Peet]. – Blackwell Publishing Ltd, 1998. – P. 247–292.
14. *Social Geographies* [ed. by Ruth Panelli]. – SAGE Publications Ltd, London, 2009. – P. 54–86.
15. *The Dictionary of Human Geography* [ed. by D. Gregory, R. Johnston, G. Pratt, M. J. Watts, and S. Whatmore]. – Blackwell Publishing Ltd, 2009. – P. 244–269.

Мезенцева Н. И., Кривець О. О. Географическое исследование гендерной идентификации в Украине

В зарубежной географии гендера гендерные роли исследовались на начальном этапе ее, а гендерные соотношения были инновационным направлением исследований с середины 80-х до начала 90-х годов XX ст. Для современного этапа развития зарубежной географии гендера актуальны исследования гендерной идентификации. В Украине проводятся исследования гендерных соотношений в управленческих, политических и социально-экономических процессах, но в последнее время актуальными являются геопространственные аспекты гендерных различий поведения, восприятия и принятия решений. Используя метод семантического дифференциала

были проведены исследования восприятия гендерных стереотипов в различных регионах Украины. Таким образом, осуществлена оценка восприятия стереотипов гендерных ролей мужчин и женщин молодыми людьми, проживающими в регионах с различным уровнем социально-экономического развития и глобализации городов, а также отличающихся ментально. Данные исследования подтвердили существование устойчивых гендерных стереотипов в украинском обществе, которые существенно влияют на гендерные роли мужчин и женщин, ограничивая доступ женщин к управленческим структурам, материальным ресурсам и возможности полноценной профессиональной реализации. Путем опроса выяснилось, что мужчины имеют больше власти и полномочий в социально-политической жизни и сфере занятости, а женщины в сфере семейных отношений. Результаты исследования подтвердили наличие региональных различий восприятия гендерных ролей мужчин и женщин и незначительных трансформация гендерных ролей в украинском обществе.

Ключевые слова: гендер, география гендера, гендерная идентификация, региональные отличия, метод семантического дифференциала.

Mezentseva N., Krivets O. Geographical research of the gender identification in Ukraine

The research directions in the foreign gender geography there are analyzed. It was found that gender roles were investigated at the initial phase of development of gender geography. The gender ratios were innovative research directions since the middle 1980's to early 1990's. The studies of gender identification are actual and for the current stage of development of foreign gender geography. Studies of gender relations in the administrative, political and socio-economic processes are present in Ukraine but geospatial aspects of gender differences in behavior, perception and decision-making becomes more actual recently. It was studied the human perception of gender stereotypes in different regions of Ukraine using the method of semantic differential. It was made the estimation of the perception of stereotypes of gender roles of men and women by young people living in the areas with different levels of socio-economic development, different in mentality and degree of globalization of the cities. The study confirmed the existence of stable gender stereotypes in Ukrainian society, which greatly affect the gender roles of men and women limiting women's access to management structures, financial resources and professional capabilities of full implementation. The inquiry confirmed that men have more power in social and political life and employment, and women in family affairs. The results of the study of perception of gender stereotypes have confirmed regional differences of perception of gender roles of men and women and small transformation of gender roles in society.

Keywords: gender, gender geography, gender identification, regional differences, method of semantic differential.